

1.01
Prejeto 30. 5. 2000

UDK 329.15(497.4-15):(=131.1)"1941/1945"

Bojan Godeša*

"Naš odnos do Italijanov naj bo miren in dostojen, toda nič več"

Nekateri vidiki razpetosti med nacionalnim in internacionalnim
med slovenskimi komunisti na Primorskem

IZVLEČEK

Razprava govori o delovanju slovenskih komunistov na Primorskem med drugo svetovno vojno, kjer se je KPS mnogokrat znašla v dilemi kako uskladiti nacionalne in internacionalne vidike svojega boja. Najbolj pereči problemi slovenskih komunistov so se kazali v njihovem odnosu do italijanskega prebivalstva, do tržaškega vprašanja in do sodelovanja s KPI na Primorskem.

Ključne besede: druga svetovna vojna, Primorska, KPS, nacionalno vprašanje, Trst

ABSTRACT

*"LET OUR RELATIONS WITH THE ITALIANS BE PEACEFUL AND DIGNIFIED,
BUT NOTHING MORE"*

*Some aspects of the dichotomy between the national and international interests among
Slovene communists in Slovenian Litoral*

The paper deals with the activities of the Slovene communists in Primorska during the Second World War, where the Communist Party of Slovenia often faced the dilemma of how to reconcile the national interests of its struggle with international ones. The most burning issues for the Slovene communists concerned their relations with the Italian population, the status of Trieste and their cooperation with the Communist Party of Italy in Primorska.

Key words: Second World War, Slovenian Litoral, Communist Party of Slovenia, the national question, Trieste

I.

V aprilskem sporazumu (1944) med centralnima komitejema KPS in KPI je bilo med drugim tudi sklenjeno, da se "v podjetjih in med proletariatom izven podjetij ustanavljajo masovni "Odbori delavskega bratstva v osvobodilnem boju". Ti odbori zajemajo vse delavstvo brez ozira na narodnostne, svetovno-nazorske in politične razlike ter ga vodijo v neizprosni boj, zlasti z dejansko podporo partizanskim borcem in z mobilizacijo v partizane z zavestjo, da pripada v tem boju proletariatu

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

avantgardna vloga."¹ Poleg tega naj bi tržaški okrožni odbor Delavskega bratstva začel takoj izdajati tudi svoje glasilo Bratstvo, ki naj bi bilo pisano v slovenskem in italijanskem jeziku.

Ime organizacije (Delavsko bratstvo) so predlagali italijanski partijski delegati, ki se z imenom Delavska enotnost, uveljavljenim v drugih predelih Slovenije, niso strinjali. Tako naj bi se namreč imenovala neka italijanska trockistična organizacija, zato je bilo za italijanske komuniste ime Delavska enotnost nesprejemljivo.² Vendar se CK KPS takoj, ko je izvedel za ime Delavsko bratstvo, z njim ni strinjal. Čeprav je pri spremembi imena CK KPS vztrajal vse od trenutka, ko je izvedel za vsebino sporazuma, je do preimenovanja Delavskega bratstva v Delavsko enotnost v Trstu prišlo šele v začetku julija 1944, medtem ko je že tudi izšla ena številka glasila Bratstvo. Vmes je namreč prišlo do nekaj zapletov in nesporazumov z italijanskimi komunisti. Vest o spremembi imena organizacije je tržaškemu okrožnemu komiteju KPS prinesel Anton Vratuša v začetku junija 1944, ni pa dotlej komite dobil še nikakršnega obvestila s strani oblastnega komiteja KPS za Primorsko.³ Ko so o tem vprašanju v začetku junija 1944 razpravljali na sestanku kontaktnega komiteja KPS in KPI, so prišli do zaključka, da naj ostane ime Bratstvo, ker organizacija zares na njem temelji.⁴ Tudi na enem od naslednjih sestankov kontaktnega komiteja v drugi polovici junija 1944 so predstavniki KPI vztrajali pri imenu Delavsko bratstvo, pri čemer naj bi bil zlasti odločen Guido Lampredi-Roberto. Predstavniki KPS pri spremembi imena niso vztrajali za vsako ceno, predvsem zaradi tega, ker tržaška federacija KPI do tedaj o tem vprašanju še ni dobila navodil s strani svojega vodstva v Milanu.⁵ Ker sta bila podpisnika aprilskega sporazuma oba centralna komiteja, se je lahko vsaka sprememba, v tem primeru glede imenovanja skupne množične delavske organizacije, izvedla le z njuno privolitvijo. V tem času je od osrednjega jugoslovanskega vodstva osvobodilnega gibanja iz Drvarja prek Slovenije potoval k tajništvu KPI za severno Italijo Vincenzo Bianchi-Vittorio in se je slovenski centralni komite z njim dogovoril za spremembo imena, ki naj bi jo Vittorio posredoval tajništvu v Milano.⁶ Pri tem je CK KPS predlagal ime Delavska enotnost, vendar, ker je bil seznanjen s stališčem tržaške federacije KPI, pri njem ni vztrajal. Kot možno ime je bil podan predlog, da bi organizacijo poimenovali zgolj s skupnimi protifašističnimi odbori.⁷ O teh slovenskih predlogih je Vittorio obvestil vodstvo KPI za severno Italijo v posebnem pismu 10. junija 1944.⁸ Preimenovanje se je zavleklo tudi zaradi neodločnosti tržaškega okrožnega komiteja KPS, predvsem pa zaradi tega, ker vodstvo KPI za severno Italijo ni neposredno sporočilo svojega

¹ Branko Babič: Primorska ni klonila. Spomini na vojna leta. Koper-Trst 1982, str. 180.

² Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I (dalje ARS I), fond CK KPS 1941-1945, f. 61, a. e. 11263, pismo Lidije Šentjunc 29. 5. 1944 CK KPS.

³ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II (dalje ARS II), fond Primorsko, fasc. 534, poročilo OK KPS za Trst 9. 6. 1944 obkomu KPS za Primorsko.

⁴ Prav tam.

⁵ ARS I, fond CK KPS 1941-1945, fasc. 115, a. e. 12860, poročilo Antona Veluščka-Matevža iz Trsta 27. 6. 1944.

⁶ Izvori 1941-1945, XVIII/7. Pismo CK KPS 6. 6. 1944 CK KPJ.

⁷ Pierluigi Pallante: Il PCI e la questione nazionale. Friuli-Venezia Giulia 1941-1945. Udine 1980, str. 184-186 (dalje Pallante, Il PCI).

⁸ Prav tam.

pristanaka za spremembo imena tržaški federaciji KPI, temveč je to storilo le posredno, prek Antona Vratuše.⁹

Razlog, zakaj je CK KPS nasprotoval imenu Bratstvo, je razviden iz pojasnila Vittoriu, kateremu so razložili, da so še preveč žive rane, ki jih je povzročil fašizem, da bi bilo "bratstvo" sprejemljivo za slovenske ljudske množice.¹⁰

Na tem primeru se je pokazala dilema, v kateri se je znašlo slovensko partijsko vodstvo, razpeto med svoje načelne internacionalistične obveze, v katere je sodil tudi odnos do Italijanov oz. sodelovanje z italijanskimi antifašisti in domačo nacionalno realnostjo. Slovensko prebivalstvo, posebej še na Primorskem, namreč ni bilo naklonjeno sodelovanju z Italijani, četudi so ti bili protifašisti. Čeprav ni bilo ključno, je k temu prispevala po svoje tudi protirevolucionarna propaganda, ki je vneto agitirala proti "fratelanci" in trdila, da slovenski komunisti razprodajajo slovensko zemljo tujcem. Bistveno pa je bilo, da primorski Slovenci niso kazali pretirane težnje po razlikovanju med italijanskimi protifašisti in fašisti, ker so bili prepričani, da odgovornost za dvajsetletno zatiranje nosi italijanska država v celoti in ne le fašistični režim. Zato je Edvard Kardelj 29. julija 1944 z Visa pisal CK KPS: "Nedavno so radio stanice v Londonu in tako dalje prinesle vesti o vašem sporazumu z Italijani.¹¹ Mi nameravamo te dni dati po RSJ demanti teh vesti. V zvezi s tem vas opozarjamo, da se v odnosu do Italijanov v nobenem pogledu ne prenaaglite, v vsakem slučaju pa naredite vse kar je v vaših močeh, da se v svetovni javnosti ne bo govorilo o takšnih sporazumih kakor govore sedaj. Imejte pred očmi, da so bili Italijani naši vojni sovražniki, s katerimi imamo še važne račune. Nimamo nobenega interesa danes bobnati v svet o njihovih borbah skupno z nami, kajti take borbe ni in se mi šele trudimo, da bi antifašistične elemente zares spravili v borbo. Naš odnos do Italijanov naj bo miren in dostojen, toda nič več. Treba je šele ustvariti pogoje sodelovanja. V sedanjih razmerah pogoji za sodelovanje z njimi in z njihovo vlado še niso zreli."¹² Kardelj v svojih navodilih sicer ni prepovedal sodelovanja z antifašističnimi Italijani, to naj bi se celo okrepilo, vendar pa so bili odtlej zelo previdni v odnosih z italijanskimi antifašisti (omenjeni sporazum s CLNAI je slovenska stran odpovedala). Tako KPS, ko je od jeseni 1944 začela neposredno v osvobodilno gibanje vključevati tudi Italijane, ni ustanavljala skupnih organizacij, temveč so množične organizacije ostajale na nacionalnih temeljih. Edina izjema so bili odbori Delavske enotnosti v Trstu, Tržiču in Miljah, ki so na razrednih temeljih združevali tako slovenske kot tudi italijanske delavce.¹³ Ti so bili kot najpomembnejša množična organizacija od poletja 1944 do konca vojne tudi predhodnica in temelj za povojno politiko slovensko-italijanskega bratstva,¹⁴ ko so v delovanju KPS v ospredje bolj odločno stopili internacionalistični in razredni

⁹ ARS I, fond CK KPS 1941-1945, fasc. 61, a. e. 11467, Vranovo (Anton Vratuša) poročilo št. 16 3. 7. 1944 Lidiji Šentjunc.

¹⁰ Pallante, *Il PCI*, str. 184-186.

¹¹ Mišljen je sporazum med OF in CLNAI podpisan v Milanu 16. 7. 1944. Predhodni aprilski dogovor med centralnima komitejema KPS in KPI naj bi sicer bil tajen, vendar je tudi ta že kmalu prišel v javnost.

¹² Izvori 1941-1945, XVIII/69.

¹³ Bojan Godeša: Odbori Delavske enotnosti v Trstu. *Annales* 1993, št. 3, str. 167-176 (dalje Godeša, Odbori DE v Trstu).

¹⁴ Podrobneje o povojni politiki KPS glej Nevenka Troha: Politika slovensko-italijanskega bratstva (Slovensko-italijanska antifašistična unija v coni A Julijske krajine v času od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe). Ljubljana 1998.

poudarki. Navidez povsem nepomemben zaplet z imenom organizacije, nam zaradi globine svojega pomena ("bratstvo") na simbolni ravni odstira občutljivo iskanje ravnovesja pri slovenskih komunistih v odnosu do italijanskega prebivalstva.

II.

Še precej bolj težavno in zaradi notranjih slovenskih razmer ter tudi mednarodnih razsežnosti občutljivo pa je bilo stališče KPS do tržaškega vprašanja. O bodoči državni pripadnosti Trsta so razpravljali že pred vojno tudi v slovenskih komunističnih krogih. Tedaj so slovenski komunisti nihali med dvema rešitvama tržaškega vprašanja. Tako je Ivan Regent že leta 1918 razvil tezo, da naj "Trst postane svobodno, avtonomno in neodvisno mesto, ki naj bi bil - prav tako kakor Jugoslavija - svoboden državni del bodoče konfederacije svobodnih narodov".¹⁵ Dragotin Gustinčič pa se je ogreval za priključitev Trsta k Jugoslaviji, kar je utemeljeval s pripadnostjo mesta k zaledju, t. j. Sloveniji oz. Jugoslaviji. Pripomniti je treba, da je šlo pri tem bolj za akademske razprave in da se KPS o tem vprašanju ni pred vojno nikoli jasno opredelila. Tako npr. se je tudi Kardelj (Sperans) v Razvoju slovenskega nacionalnega vprašanja, kljub temu da se je zavzemal za Zedinjeno Slovenijo, izognil tržaškemu vprašanju. Dokončno rešitev tega vprašanja so prepuščali bodočemu mednarodnemu razvoju dogodkov. Tudi z okupacijo in začetki odpora sprva v tem pogledu ni prišlo do bistvenih sprememb. Vodstvo KPS je sicer leta 1941 naročilo Joži Vilfanu študijo na to temo, ki jo je mladi odvetnik napisal na 34 straneh. V besedilu z naslovom "Tržaško vprašanje v okviru slovenskega narodnega vprašanja" je Vilfan, naslanjajoč se na Lenina in Stalina, zagovarjal mnenje, da Trst kljub italijanski večini sodi k zaledju, ker "zaradi nacionalnega momenta" ni mogoče trgati "mest in vasi iz okrožij, ki ekonomsko gravitirajo k njim".¹⁶ Vendar, kot piše Jože Pirjevec, CK KPS Vilfanove študije ni sprejel z odobravanjem, ker naj bi bila preveč nacionalistična.¹⁷ Vsaj toliko kot "nacionalistična" vsebina študije, je slovenske komuniste motila jasna Vilfanova opredelitev o državni pripadnosti Trsta. Tedaj so namreč slovenski komunisti zagovarjali stališče, "da je danes čas osvobodilne akcije, ne pa čas za "načrte" o bodočnosti".¹⁸ Za tedanjimi "protinačrtniški" stališči slovenskih komunistov se je skrivala negotovost, v kakšni smeri bo šel mednarodni razvoj, zato so ključna vprašanja (vprašanja državnega okvira, vprašanje meja) namenoma puščali odprta. Čeprav so si nekateri slovenski komunisti v intimnih razgovorih seveda želeli priključitev Trsta k Zedinjeni Sloveniji, predvsem zaradi velikega števila proletariata,¹⁹ pa se tudi glede tržaškega vprašanja sprva niso hoteli izjasniti. Tako je Boris Kidrič na sestanku ljubljanske Osvobodilne fronte konec leta 1941 na izrecno vprašanje kaj bo s

¹⁵ Ivan Regent: Trst in Jugoslavija. Poglavlja iz boja za socializem (I. knjiga). Ljubljana, str. 130. Nanj opozarja tudi Jože Pirjevec: Trst v slovenski politični misli: 1848-1947. Revija 2000, št. 127-128 (150 let programa Zedinjene Slovenije), str. 71 (dalje Pirjevec, Trst v slovenski politični misli).

¹⁶ Pirjevec, Trst v slovenski politični misli, str. 69.

¹⁷ Jože Pirjevec: La corsa jugoslava per Trieste. La crisi di Trieste. Maggio-giugno 1945. Una revisione storiografica. Quaderni 9. Trst 1995, str. 79.

¹⁸ Danes ni čas za "načrte". Slovenski poročevalec, 1. 11. 1941, št. 23.

¹⁹ Jera Vodušek Starič (ur.): "Dosje" Mačkovšek. Viri 7. Ljubljana 1994, str. 36, pogovor med Mačkovškom in Nagodetom (dalje Vodušek, Mačkovšek).

Trstom, odgovoril, da bo imela Trst tista država, ki bo prej komunistična.²⁰ Do poletja 1942, čeprav je bilo vmes precej polemik v ilegalnem časopisju (glede domnevne komunistične "prodaje" Trsta), se stališče KPS do tržaškega vprašanja ni spremenilo, t. j. ostajalo je odprto. 6. avgusta 1942 pa je Edvard Kardelj v pismu Umberto Massoli-Quintu predlagal priključitev Primorske k Zedinjeni Sloveniji, Trst pa naj bi postal avtonomno ozemlje, kjer bodo interesi slovenskega in italijanskega naroda enakovredno zagotovljeni.²¹ Zaenkrat celotna vsebina omenjenega Kardeljevega pisma ni znana.²² Za njegov obstoj izvemo zgolj iz Quintovega povojnega zapisa, v katerem je navedel nekaj odlomkov iz Kardeljevega pisma. Tako lahko o razlogih Kardeljeve odločitve le domnevamo in sklepamo. Verjetni razlog za to, da je Kardelj sploh začel razmišljati o rešitvi tržaškega vprašanja je bila kominternina brzojavka 3. avgusta 1942, ki tudi časovno sovпада s pismom Quintu. Sporočilo kominterne je sicer dovoljevalo delovanje slovenskih komunistov tudi na Primorskem, vendar se je pri razmejitvi pristojnosti med KPS in KPI odločila za razdelitev po nacionalnem (med Slovenci naj deluje KPS, med Italijani pa KPI) in ne po ozemeljskem načelu.²³ To je bilo v nasprotju z dotodaj ustaljeno prakso, da so bile pristojnosti posameznih KP določene z državnimi mejami. Šlo je za začasno in tudi nekoliko pitijsko rešitev, brez dokončne kominternine (sovjetske) odločitve glede državne pripadnosti Trsta. Toda po drugi strani je kominternino priznanje pravice delovanja slovenskih komunistov tudi na Primorskem, čeprav utemeljeno zgolj s pospeševanjem skupnega protifašističnega boja na Primorskem, dejansko pomenilo tudi načelno soglasje za spremembo rapalske meje. Zdi se, da je Kardelj ocenil, da je sedaj napočil čas tudi za razčiščevanje tržaškega vprašanja, seveda ne še v javnosti, temveč interno, v dogovoru z italijanskimi komunisti. Trst kot avtonomno ozemlje je bilo za Kardelja, kot je razvidno iz pisma Ivanu Regentu poleti 1944, stališče, h kateremu se je podobno kot Regent sam, nagibal kot najprimernejši rešitvi tržaškega vprašanja že pred vojno.²⁴

Kot je splošno znano je IO OF v začetku decembra 1942 podal izjavo, da sodi v svobodno in združeno Slovenijo ozemlje od Špilja do Trsta, od Kolpe do Celovca in tako bolj natančno določil ozemlje, ki sodi v Zedinjeno Slovenijo. Postavlja se vprašanje, zakaj je prišlo le nekaj mesecev kasneje do tega (dvojnega) preobrata in kaj se je v tem času zgodilo prelomnega? Za dvojni preobrat gre namreč zato, ker je vodstvo slovenskih komunistov do decembra 1942 ne le spremenilo svoje stališče do tržaškega vprašanja, temveč je istočasno tudi opustilo "protinačrtništvo". Še septembra 1942 je Kardelj ostro nastopil proti izdaji brošure "Beseda o naših mejah", ki jo je pripravil Prežihov Voranc (Pavle Vilhar) na podlagi gradiva in pogovorov v odboru OF za meje konec 1941 in začetek 1942. V pismu Vladimirju Krivicu 17. septembra 1942 je Kardelj zapisal: "Gre za boj proti okupatorju, ne pa za meje! Kar je bilo o mejah potrebno povedati, je že

²⁰ Lojz Tršan: Iz zapuščine Angele Vode. Arhivi 1994, št. 1-2, str. 126.

²¹ Umberto Massola: Una polemica tra comunisti italiani e sloveni durante l'ultimo conflitto mondiale. Critica marxista 1970, št. 5, str. 213 (dalje Massola, Una polemica).

²² Pismo ni bilo na voljo niti uredniškemu odboru Kardeljevih zbranih del.

²³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (dalje DLRS), III/11, op. 19.

²⁴ ARS II, Osebna zbirka Ivana Regenta, f. 3, pismo Edvarda Kardelja 5. 7. 1944 Mateu (Ivan Regent). Glej tudi Pirjavec, Trst v slovenski politični misli, str. 70-71.

povedal CK v svoji izjavi.²⁵ Nobeno tolmačenje te izjave danes ni oportuno! Pustite vprašanje meja popolnoma pri miru."²⁶ Po bihaškem zasedanju AVNOJ-a pa je med slovenskimi komunisti dozorelo spoznanje, da dobiva razvoj dogodkov razsežnosti, ki jih sprva niso predvideli. Jasno je postalo, da ob koncu vojne ne gre pričakovati nekega "prevrata", kot so dotedaj pričakovali, temveč da se bo predvsem zaradi mednarodnih vidikov (obstoj protihitlerjevske koalicije) treba prilagoditi novim razmeram. Tako je Kardelj 4. decembra 1942 pisal IOOF: "V zvezi z zunanji in notranji dogodki bo treba izdelati že konkretne predloge, kako naj izgleda naša bodoča Slovenija. Zdaj je pa res treba čim več pisati o bodočnosti, in tudi že pripraviti neke organizacijske ukrepe, ki bodo omogočili realizacijo teh načrtov. Prišel je čas, ko se bomo morali mi baviti z načrti in o tem tudi pisati za množice."²⁷ To spoznanje je v veliki meri obrnilo na glavo dotedanje trditve slovenskih komunistov, da dokončna rešitev slovenskega narodnega vprašanja ni v mejah²⁸ in v "prekupčevanju" za zeleno mizo²⁹ ter jih postavilo tudi pred odločitev glede konkretizacije mejnih zahtev in s tem tudi do tržaškega vprašanja. Kako zelo se je naenkrat mudilo z določitvijo meja, je razvidno že iz tega, da je odločitev o tem vprašanju slovenski centralni komite sprejel samostojno in se ni posvetoval niti CK KPJ niti s kominterno, kaj šele z vodstvom KPI v Milanu, s katerim je sicer bil v rednih pismenih stikih. Za določitev mej se je CK KPS odločil, kljub temu da jim je bilo jasno, da je to vprašanje v veliki meri odvisno tudi od bodočega odnosa sil.

Verjetno je zaradi vsega tega Kardelj v pismu Titu v dokaj dramatičnem tonu zapisal: "Vprašanje meja je za nas tako aktualno, kot verjetno niti za angleški imperij. Gre za popolnoma specifično slovensko občutljivost v tem pogledu, ki smo jo dolgo poizkušali obiti s splošnimi načelnimi izjavami, toda sedaj postaja to vse manj možno. Slovenci, ki so že 1000 let razcepljeni, namreč čutijo, da se sedaj odloča o tem, da končno stara parola o "Združeni Sloveniji" postane resnica."³⁰ Po Kardeljevih besedah je bila načelno najbolj problematična izjava o tem, da Združeni Sloveniji pripada vse tisto ozemlje, ki ga naseljujejo Slovenci, ali je bilo nasilno potujčeno v poslednji imperialistični dobi, ker je dajala možnost za najrazličnejše razlage. Načelno izjavo je CK KPS javno podal že maja 1942, kar je pomenilo pomembno dopolnitev njihovega stališča ob začetku okupacije, ko so zagovarjali mnenje, da je izhodišče za določitev slovenskega etničnega ozemlja avstrijsko štetje leta 1910. K tej spremembi stališča je največ prispeval Črtomir Nagode, ki mu je v razgovorih jeseni 1941 uspelo prepričati komuniste, da so sprejeli mnenje, da sodi k Zedinjeni Sloveniji vsaj tudi ozemlje, ki je bilo nasilno potujčeno v zadnji imperialistični dobi.³¹ V nadaljevanju pisma Titu je Kardelj to stališče v precej opravičujočem tonu pojasnjeval, da so sprejeli tako široko

²⁵ Gre za izjavo CK KPS 1. 5. 1942 v glasilu Delo (št. 2, maj 1942) v kateri je zgolj načelno opredeljeno, da sodi v osvobojeno in združeno Slovenijo poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji imperialistični dobi nasilno potujčen (DLRS II/21).

²⁶ DLRS III/92.

²⁷ Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963, dok. 201 (dalje Jesen 1942).

²⁸ To je izjavil Boris Kidrič na partijski konferenci na Kočevskem Rogu poleti 1942 (DLRS II/98).

²⁹ DLRS II/18, proglas CK KPS za 1. maj 1942.

³⁰ Jesen 1942/207, poročilo Kardelja 14. 12. 1942 Titu.

³¹ Vodušek, Mačkovšek, str. 36.

formulacijo zato, da so se la{je zoperstavili klevetam in napadom sovra{znikov. Hkrati pa je Kardelj precej negotovo dodal, da se vsaj po njihovem mnenju, s tem v na~elu niso oddaljili od marksizma-leninizma. V bistvu pa so vsa ta stali{~ca temeljila na ugotovitvah, zapisanih v Voran~evi bro{uri, v kateri pa so bila v bistvu povzeta dognanja razmejitvenega odbora pri IOOF s preloma 1941/42. V njem pa so temeljne raziskave opravili Fran Zwitter iz kulturno-histori~nega vidika, ~rtomir Nagode iz prometno-gospodarskega in Anton Melik z geografskega stali{~ca.³² Po dal{ji diskusiji so se v vodstvu KPS pri opredelitvi Trsta in Celovca za del Zedinjene Slovenije oprli na Melikovo razlago na seji odbora za razmejitev, ki je opozoril na razmejevanje med posameznimi republikami v Sovjetski zvezi.³³ Stali{~e, da Trst pripada (slovenski) okolici, sta zagovarjala Gustin~i~ že pred vojno in Jo{a Vilfan v omenjeni bro{uri. Celotno Kardeljevo pojasnilo Titu je izzvenelo, kot že re~eno, precej opravi~ujo~e, kot da bi tudi Kardelja obhajali dolo~eni dvomi, kar pa glede na njegovo predhodno stali{~e do Trsta tudi ne bi bilo ni~ nenavadnega. Tako je Kardelj, ko je pod~rtal, da Trst sodi k Zedinjeni Sloveniji, da bi se izognil morebitnim o~itkom o "nacionalizmu", takoj dodal: "Razumljivo je, da slovenski narod priznava zaradi posebnega polo{aja Trsta - temu mestu vse avtonomne pravice, ki jih zahteva italijansko prebivalstvo, kot nasploh priznava vse narodnostne pravice narodnim manj{inam."³⁴ V navodlih pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko 31. decembra 1942 pa je {el Kardelj še dlje z izjavo: "Tako postavite vpra{anje Trsta kot vpra{anje samoodlo~be italijanskega naroda, to je ustvarite tak polo{aj v Trstu, da bo o~itno, da imajo Italijani v Trstu ne samo vse nacionalne pravice, ampak tudi oblast."³⁵ Pri Kardelju sta za spremembo mnenja o polo{aju Trsta o~itno vplivala predvsem dva vidika, nacionalni in internacionalisti~ni (razredni). Prvega je utemeljil Kardelj z besedami, ~e ne bi proglasili priklju~itve Trsta k Zedinjeni Sloveniji, "je sedaj že popolnoma jasno, da bi dali v roke mihailovi~evcem, ki v svoji ilegalni literaturi zahtevajo vse mogo~e". Drugega pa je Kardelj pojasnil: "V socializmu seveda to vpra{anje sploh ni va{no niti bi se za nas postavljalo. Toda mi smo na stopnji narodnoosvobodilne vojne, pa moramo zaradi tega ta vpra{anja postavljati tako, kakor se postavljajo v okviru kapitalizma. Od tod izhaja na{e sedanje stali{~e nasproti Trstu."³⁶ To stali{~e je slovenskim komunistom olaj{ala tudi ocena, ki jo je izrekel Kardelj v pismu PK KPS za Primorsko 31. decembra 1942: "Italija bo nedvomno ostala še nekaj ~asa imperialisti~na, tudi ~e se bo notranji re{im "demokratiziral".³⁷ Slovenski komunisti so tako uspeli svojo zahtevo po Trstu utemeljiti tako z nacionalnimi kot internacionalisti~nimi razlogi. Iz tega vidika je bila decembrska izjava vsekakor prelomnega zna~aja, sicer pa še ni bila povsem dokon~na, ~eprav v praksi slovenski komunisti od nje niso odstopili. Tako je Kardelj na seji CK KPS februarja 1944 dejal: "Ne odstopamo od Trsta, tudi pred

³² ARS III, Nagodetov dnevnik, str. 25.

³³ Fran Zwitter: Priprave znanstvenega in{tituta za re{evanje mejnih vpra{anj po vojni. Osvoboditev Slovenije 1945. Ljubljana 1977, str. 261.

³⁴ Jesen 1942/207. Kasneje je bilo tako stali{~e, ki je bilo poudarjeno tudi v sklepu o priklju~itvi Primorske k svobodni Sloveniji kritizirano s strani osrednjega jugoslovanskega vodstva.

³⁵ DLRS IV/213.

³⁶ Jesen 1942/207.

³⁷ DLRS V/213.

italijanskim CK, doslej pa nismo še izdali nič točnejšega o Trstu".³⁸ Kardelj se je po eni strani v vprašanju Trsta postavil na precej odločno stališče, toda drugi del izjave ("nismo izdali nič točnejšega") je bil vendarle nekoliko protisloven, saj je v bistvu pomenil zanikanje izjave iz decembra 1942.³⁹ Kako je bil pri slovenskih komunistih odnos do tržaškega vprašanja zapleten in marsikdaj tudi protisloven, kaže Kardelejevo izvajanje v nadaljevanju seje, ko je dejal: "Mi ne moremo in ne smemo postavljati dokončne rešitve Trsta. Lahko se pokaže potreba, da mi prostovoljno pristanemo, da Trst ne bo naš."⁴⁰ Kaj naj bi pomenile Kardeljeve besede "da Trst ne bo naš", ali morebitno vrnitev na njegovo stališče iz avgusta 1942, t. j. Trst kot posebna enota med Slovenijo in Italijo, ali ga pa celo odstopiti Italiji, iz njegovih besed ni razvidno. Povsem pa je iz nadaljevanja Kardeljevega izvajanja jasno, da bi ta možnost prišla v poštev le v primeru, če bi tudi v Italiji prevladal komunizem. V nasprotnem primeru, torej, če Italija ne bo komunistična, pa bodo (in tudi so) slovenski komunisti vztrajali pri priključitvi Trsta k Jugoslaviji. V tem kontekstu je bila izrečena Kardeljeva trditev: "Naš Trst=Sovjetski Trst", ki pa jo gre razumeti tudi kot pomemben argument KPS proti stališču KPI v primeru tržaškega vprašanja in hkrati tudi kot nasvet (tedaj formalno že bivšemu) vodstvu kominterne, ki je ob omenjenem sporu med partijama zaenkrat še stalo ob strani, kako naj se opredeli.

III.

V obravnavi odnosov s KPI prehajamo do tretjega pomembnega področja, ki je KPS na Primorskem povzročalo velike težave in jo marsikdaj privedlo do dilem v njenem usklajevanju nacionalnih in internacionalnih dolžnosti. Najbolj odmeven je bil spor med obema KP glede državne pripadnosti Trsta, glas o njem je segel vse do kominterne ali natančneje do Georgija Dimitrova, kajti pred tem je bila kominterna že razpuščena.⁴¹ Čeprav je bilo o tržaškem vprašanju največ razburjanja na obeh straneh, pa se je ta problem v zaostreni obliki pojavil razmeroma pozno. Dejansko pa so bili razlogi za nesoglasja večplastni in so segali od različnih načelnih pogledov na posamezna vprašanja, pa vse do osebnih zamer. Nesporazumom lahko sledimo vse od začetkov njunih stikov, to je od časa, ko se je kominterna julija 1940 odločila, da prek Švice, Francije in Jugoslavije organizira delovanje KPI tudi v Italiji. V Slovenijo so prek Hrvaške prispeli Rigoletto Martini-Quarto z ženo in Umberto Massola-Quinto z družino.⁴² Ključna razlika med partijama je bila v oceni trenutnih razmer in temu prilagojena taktična usmeritev. Razlika, zaznavna že na samem začetku stikov med predstavniki obeh KP, je bila temeljna in je v bistvu pogojevala vse ostale vidike nespোরazumov. Odnose med partijama je obremenjevala skozi celotno vojno obdobje in še po njej. Najbolj jasno je prišlo to nasprotje do izraza ob

³⁸ ARS I, fond CK KPS 1941-1945, fasc. 1, a. e. 12.

³⁹ Podobno se je zgodilo tudi s sklepom o priključitvi Primorske k Sloveniji iz 16. 9. 1943. V času vrhunca tržaške krize maja 1945 se je namreč od sklepa Kardelj distanciral z besedami: "Kočevskega odloka o priključitvi ne omenjajte in ravnajte se, kot da ne velja. Ta odlok nam je mnogo škodoval". (Dušan Biber, Trst, Triest ali Trieste : geneza in dileme o tržaški krizi. Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji. Ljubljana 1986, str. 679-680).

⁴⁰ ARS I, fond CK KPS 1941-1945, fasc. 1, a. e. 12.

⁴¹ Metod Mikuž: Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje. Zgodovinski časopis 1958/59, str. 16.

⁴² Umberto Massola: Memorie 1939-1941. Roma 1972.

ustanavljanju Kominforma, ko sta Kardelj in Đilas, sicer po sovjetskih navodilih, ostro napadla prisotne italijanske in francoske komuniste zaradi domnevnega pomanjkanja revolucionarnosti. Razlika v delovanju je izvirala predvsem iz drugačnih položajev, v katerih sta se partiji znašli med vojno in iz tega izvirajočih trenutnih neposrednih ciljev. Poleg tega je partiji ločila tudi različna globalna ocena mednarodnega položaja, ki je imela korenine predvsem v bolj levičarski in radikalni usmerjenosti slovenskega (jugoslovanskega) partijskega vodstva. Nesporedni cilj KPS je bil poleg izгона okupatorjev tudi revolucionarni prevzem oblasti, medtem ko si je KPI zadala kot najpomembnejšo nalogo odstranitev fašizma in vzpostavitev demokracije v Italiji. S tem pogojena je bila tudi vloga partij v nacionalnih odpor- niških gibanjih. KPS je nastopala kot vodilna sila oz. celo kot hegemon v slovenskem osvobodilnem gibanju in drugim političnim subjektom zunaj OF niti ni priznavala pravice do organiziranja samostojnega odporništva. KPI je v italijanskem odpor- niškem gibanju sodelovala le kot ena izmed enakopravnih koalicijskih strank v Comitato di liberazione nazionale (CLN). Poleg tega se je KPI kot koalicijska stranka v CLN tudi sama razvijala v množično politično stranko, kjer so veljala precej manj stroga pravila za sprejem, kot je to veljalo za kadrovske stranke, kakršna je bila KPS. S tem je bila povezana tudi stopnja boljše vizacije obeh partij. V tem pogledu je bila KPS daleč pred KPI, ki so ji slovenski komunisti večkrat očitali socialdemokratski značaj, kar je bilo v tedanjih razmerah huda obtožba.⁴³

Vse omenjeno pravzaprav ne bi imelo večjega pomena, četudi so bili slovenski komunisti glede možnosti revolucionarnega razpleta v Italiji bolj optimistični kot italijanski sodrugi, če ne bi bilo odprto vprašanje ozemeljske razmejitev pristojnosti delovanja obeh partij v Primorju. V tem pogledu je zlasti pereč problem predstavljal Trst. To je v največjem mestu tega območja privedlo do izjemnega položaja, da sta na istem ozemlju delovali različni nacionalni partiji, kar je ob omenjenih razlikah še dodatno zapletalo medsebojne odnose. Glavni "krivec" za to nenavadnost je bila že omenjena kominternina brzojavka iz avgusta 1942, ki je pristojnost delovanja med partijama razmejila po nacionalnem in ne po ozemeljskem ključu.⁴⁴

Z usklajevanjem odnosov na spornih območjih je bilo tesno povezano tudi vprašanje, na kakšnih temeljih graditi medsebojno sodelovanje. Od vsega začetka si je KPS(J) namreč lastila pomembnejšo vlogo, ki si jo je nekaj časa skušala zagotoviti tudi povsem formalno.⁴⁵ Čeprav je KPI uspelo zadržati formalno enakopraven položaj, pa ta dejansko nikakor ni bil enakovreden s KPS(J). Slednja je imela prednost že od prvih stikov in je bila KPI v precejšnji meri od nje odvisna, saj je zveza s kominternom potekala prek zagrebškega centra, ki ga je vodil Josip Kopinič. Poleg

⁴³ ARS I, fond CK KPS 1941-1945, fasc. 19, a. e. 1825, poročilo poverjeništvu CK KPS za Primorsko, Gorenjsko in Koroško 11. 4. 1944 CK KPS. V njem piše: "Tretji izvor težav je oportunistem celotne italijanske Partije, ki se je v stališčih obeh delegatov zelo jasno zrcalil. Najbolje bo, da kar na mestu pokažemo osnovne značilnosti oziroma oblike oportunističnega KPI. Celotna Partija dela vtis da je obtičala v svojem razvoju nekako v letih 1924-1926 in da nudi danes zanimivo sliko razvojne stopnje vseh sekcij KI v tistem času. Vse je na pol socialdemokratsko od stila dela do ideologije. Disciplinarnost članov je na za nas komaj predstavljivo niski stopnji. Vsaka količnik težja naloga je za članstvo pretežka. Lokalni in pokrajinski forumi uživajo precejšnjo avtonomijo in se je treba z njimi skoraj pogajati, da sprejmejo sklepe CK."

⁴⁴ Zato si je KPS v Trstu tudi prizadevala "za ustanovitev skupnih odborov Delavske enotnosti, da bi si pridobila vpliv tudi na delavstvo v Trstu. To je bilo po nacionalnem poreklu" pretežno italijansko in je po partijski razmejitvi dela sodilo pod okrilje KPI (podrobneje Godeša, Odbori Delavske enotnosti v Trstu).

⁴⁵ Massola, Una polemica, str. 209-221.

tega je dobival KPI od KPS tudi finančno pomoč. Ta je znašala 30.000 lir mesečno. Vodilna vloga KPJ med partijami sosednjih dežel pa ni bila le plod hotenj jugoslovanskih komunistov, temveč jo je na neki način priznavala tudi kominterneta.⁴⁶ To dejstvo je bilo v odnosih med sosednjima partijama s približevanjem konca vojne vse bolj pomembno. Tako, da ne moremo trditi, da bi KPS kdajkoli popustila pred težnjami KPI v tistih vprašanjih, kjer se njuni pogledi niso ujemali. Prej bi lahko trdili nasprotno, da je KPS uveljavljala svojo voljo tudi tam, kjer sta se KP razhajali.

IV.

Vsi nesporazumi (v prvi vrsti vprašanje državne pripadnosti Trsta, različna izhodišča in cilji, razmejitev pristojnosti med KP v narodnomešanih predelih), ki so se v času dogodkov le še zaostrovali, so privedli Kardelja, da je konec septembra 1944 v pismu J. B. Titu zapisal: "Močne imamo pozicije v Trstu, kjer je za Jugoslavijo velika buržoazija in proletariat, za Italijo pa so komunistična partija in intelektualci. Naši odnosi z italijanskimi komunisti so slabi."⁴⁷ Če k temu dodamo še nenavadno žaljive izraze, s katerimi so se v posameznih dokumentih označevali posamezni ljudje iz obeh partij (pojavljajo se izrazi kot so opice, babe, navadna intrigantska malomeščanska ničevost itd.), lahko ugotovimo, da je šlo za izjemno globok in oster spor med partijama.

Prav medvojni odnosi med slovenskimi in italijanskimi komunisti nas opozarjajo, da je kljub načelnemu priseganju in sklicevanju na isto, t. j. komunistično internacionalno ideologijo, lahko v konkretnih primerih prihajalo do povsem različnih in celo kontradiktornih interpretacij in prilagoditev njene vsebine lastnim željam in potrebam. To dodatno dokazuje, da preučevanje medvojnega dogajanja, zlasti komunistične komponente, zahteva kompleksen pristop, ki se izogiba vnaprejšnjemu posploševanju in poenostavljanju.

Bojan Godeša

"LET OUR RELATIONS WITH THE ITALIANS BE PEACEFUL AND DIGNIFIED, BUT NOTHING MORE"

Some aspects of the dichotomy between the national and international interests among Slovene communists in Slovenian Litoral

S u m m a r y

The paper deals with the activities of the Slovene communists in Slovenian Litoral during the Second World War, where the Communist Party of Slovenia (CPS) often faced the dilemma of how to reconcile the national interests of its struggle with the international ones. Most problems were related to its activity on the ethnically mixed territories, Trieste in particular. In its relations with the Italian population, the CPS was divided between its internationalist principle, with the wish to attract to its ranks Italians, especially those working in Trieste and Udine, and, on the other hand, its national interests, with the local Slovenes opposing the policy of "fratellanza". Because of its attempts to reconcile

⁴⁶ Josip Broz Tito: Zbrana dela, knjiga 17, str. 23-25. Pismo Svetozarju Vukmanoviću-Tempu 9. 10. 1943.

⁴⁷ Izvori XX/12.

the two, the CPS in Primorska was accused by the Communist Party of Italy (CPI) of being exceedingly nationalistic, and, by the Slovenes, of neglecting the national aspect.

Another issue of great importance to the Slovene communists was that of the frontier with Italy, in which its attitude towards Trieste was decisive. At first, the CPS kept this issue open. By the end of 1942, however, it adopted the position that Trieste should become part of the United Slovenia. Although this position was not definitive, the CPS never relinquished it in practice. Edvard Kardelj, for that matter, as late as Spring 1944 expressed the possibility that Yugoslavia might not demand Trieste if communism prevailed in Italy after the war. This shows just how complex and, often, even contradictory was the position of the Slovenian communists towards the issue of Trieste. There were also disagreements between the CPS and the CPI with regards to such issues as the frontier, the distribution of jurisdiction between the two communist parties and their strategies. Clearly, their cooperation was not always exemplary. This indicates that, although sworn to the same communist and internationalist ideology, the parties in some concrete cases interpreted it in a totally different and even contradictory manner.